

Bakara Sûresi'nin Gerdanlığı

Birr (İyilik) Âyetinin Tefsiri

Mahmûd ŞELTÛT

Çeviren: İdris ŞENGÛL

Doç. Dr., Ankara Ü. İlâhiyat Fakültesi

A. Giriş

"İyilik (bayır), yüzlerinizi doğu ve batı tarafına çevirmeniz değildir. Fakat asıl iyilik, o kimselerin (iyiliği)dir ki, Allah'a, abiret gününe, meleklerle, kitaba ve peygamberlere iman etmişlerdir. Mal sevgisine rağmen, onu, yakınlarına, yetimlere, düşkünlere, yolda kalmışlara ve kölelerin kurtuluşuna vermişlerdir. Namazı dosdoğru kılmış, zekâtı vermiş, abitleştikleri zaman abitlerini yerine getirmişlerdir. Sıkıntı, darlık (bastalık) anlarında ve savaş zamanında sabırlıdırlar. İşte (iyilik davasında) doğruyu söyleyenler onlardır. Takva sahibi olanlar da ancak onlardır."

Bu âyet-i kerime Bakara Sûresi'nin adeta inciden boncuğun tam ortasında yer alan gerdanlık misali sûrenin iki tarafındaki hedeflerinin aynı iptede dizildiği tam orta yerinde yer almaktadır. Buna göre Bakara Sûresi bize, boncuğun iki tarafından birisinin taneleri olarak İsrailoğulları'na yapılan daveti tasvir etmektedir. Bu tasvir; *"Ey İsrailoğulları! Size ihsan ettiğim nimetimi batırlayın; bana verdiğiniz sözü yerine getirin ki, ben de size vadettiklerimi vereyim. Ve yalnızca benden korkun. Elinizdeki (Tevrat'ın aşını) doğrulamak üzere indirdiğim (Kur'ân)'a iman edin ve onu inkâr edenlerin ilki olmayın; âyetlerimi de az bir karşılıkla (yok pahasına) satmayın ve yalnız benden sakının. Bile bile hakkı batıl ile karıştırmayın ve hakkı da gizlemeyin. Namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin ve rukû edenlerle birlikte rukû edin."* mealindeki âyetlerle başlayan si-

yakta yer almaktadır. Sûre Allah Teâlâ'nın İsrailoğulları'nın atalarına vermiş olduğu nimetleri hatırlatma konusunu ele almaktadır. Örneğin; İsrailoğulları'nı Firavun Hanedanı'ndan kurtarmayı, onların Firavun'un zulmünden kurtarılması için denizin yarılmasını, Tevrat'ı almak için Mûsâ (a.s.)'nin mikatını, Hz. Mûsâ'ya verdikleri ahdi bozup, buzağıya da tapmalarından sonra kendilerini Allah Teâlâ'nın affettiğini, üzerlerine bulutun gölge yapılmasını, kudret helvası ve bildircin eti indirilerek kendilerine ikram edildiğini, Mûsâ (a.s.)'nin kendileri için Rabbinden yağmur talebini yerine getirmesini ve istedikleri birçok yiyecekleri Allah'ın kendilerine vermesini vb. sûre'nin bize bu konuda anlattığı bütün nimetleri tek tek sonuna kadar hatırlatmaktadır.

Yine sûre Yahudilere, inat ve kibirleri sebebiyle atalarının işlediği cürümlere, insanlarla Hz. Peygamber'e iman etme arasına girebilecek engeller olarak koydukları şüphe çeşitlerine yönelik başka tür bir gerçeği de hatırlatmaktadır. Cumartesi günü konusundaki isyanlarını ve bu isyanlarına karşılık Allah Teâlâ'nın onları cezalandırdığını, içlerinde vukû bulan adam öldürme cinayetinin aydınlatılması için yüce Allah tarafından kesmeleri emredilen buzağının kurban edilmesi konusunda Hz. Musa'ya karşı ortaya koydukları tutumlarını da anlatmaktadır. cehennem ateşinin kendilerini ancak sayılı günler kadar yakacağı şeklindeki iddialarını, Allah Teâlâ'nın kendilerinden açıkça söz almasından sonra bile hem inkâr, hem de öldürerek peygamberlerine düşmanlık yapmalarını açıklamaktadır. Henüz Hz. Muhammed (s.a.v.)'e peygamberlik gelmeden önce düşman oldukları müşrik Arap kabilelerine karşı, kendilerinin gelecek olan en son peygambere iman etmeleri sonucunda mutlak galibiyet elde edeceklerine dair onu delil olarak kullanmalarına rağmen; o çok iyi bildikleri son peygamber gelince onun peygamberliğini inkâr edip, ona iman etmekten yüz çevirmelerini ifşa etmektedir. Ahiret yurdunun diğer insanlara değil sadece kendilerine ait olduğuna dair iddialarındaki günahlarını açıklamaktadır. Hakikati anlayıp kavradıktan sonra Allah'ın sözlerini nasıl tahrif ettiklerini ve Allah'ın âyetlerini az bir menfaat karşılığında nasıl sattıklarını da anlatmaktadır.

Böylece sûre daha sonra Yakub (a. s)'in da evlâtlarına; *"Ey oğullarım! Allah sizin için bu dini (İslâm'ı) seçti. O hâlde sadece Müslümanlar olarak ölünüz."*²³ şeklinde tavsiyede bulunduğu gibi, İbrahim (a. s)'in insanları davet edip evlâtlarına da tavsiye ettiği, haktan uzak olmalarına rağmen İbrahim'e yakınlık iddialarına karşı gerçek konumlarını açıklamaya varıncaya kadar birçok konuyu açıklamıştır.

1. Kiblenin Değiştirilmesi Konusunda Cereyan Eden Tartışmalar

İsrailoğulları'nın İbrahim (a. s)'a karşı konumlarıyla ilgili gerçeğin açıklanmasının ardından kible meselesi ve ibadetlerde mutlak sûrette belli bir yöne yönel-

me işine özen göstermeleri ve bu yönelişin hakkın göstergesi, dindarlığın delili, imanın ve Allah'a ibadette ihlâsın temeli olduğunu kabul etmeleri gibi hususlara değinen şu âyet-i kerîme gelmiştir: *"İnsanlardan bir kısım beyinsizler: (şu anda) yönelmekte oldukları kiblelerinden (Beytü'l-Makdis'ten) onları (Beytullah'a) çeviren nedir? diyecekler. De ki: Doğu da Batı da Allah'ındır. O dilediğini doğru yola iletir."*⁴

Devamla kible meselesinin durumu; Müslümanların, namazlarında önce Beytü'l-Makdis'e yöneldikleri, sonra da bir çok hikmetlerden ve gayelerden dolayı Allah Teâlâ'nın onlara Kâbe'ye yönelmeyi emrettiğini açıklayan şu âyetlerle özetlenmektedir: *"... (Ey Resûlüm!) dâbâ önce kendistine yöneldiğin Kâbe'yi ancak Peygamber'e uyanlarla, ökçeleri üzerinde geri dönenler arasını ayıralım diye tekrar kible yaptık..."*⁵

*"(Ey Muhammed!) Biz senin yüzünün göğe doğru çevrilmekte olduğunu (yücelerden haber beklediğini) görüyoruz. İşte şimdi, seni memnun olacağıın bir kibleye döndürüyoruz. Artık yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir. (Ey Müslümanlar!) Siz de nerede olursanız olun, (namaz kılariken) yüzlerinizi o tarafa çevirin..."*⁶

Sonuçta Müslümanlar namazlarında Allah'ın emrettiği şekilde Kâbe'ye yönelmişlerdir. Ancak bu durum nübüvvet ortamında ve Medîne döneminin ilk yıllarında tartışmaya ve düşünceye yönelik bir ayaklanmaya sebep olmuştur. Bütün Müslümanlar ve ehl-i kitap bu konuyla o kadar meşgul olmuşlardır ki, Allah'ın insanlardan istediği gerçeği anlamaktan ve bütün dikkatlerin kendisine çevrilmesi, bütün kalplerin kendisine yönelmesi gereken Allah'ın (insanlar için) çizmiş olduğu apaçık birr (iyilik) yolundan neredeyse ayrılmışlardır.

İşte bu noktada Hz. Muhammed (s.a.v.)'i ve onun ashabını, kible konusundaki bu insanların ayaklanmasının hakka talip olanların bir ayaklanması olmadığını, bilâkis inat ve kibirden kaynaklanan bir ayaklanma ve karşı çıkış olduğunu uyararak ve onların haktan yüz çevirip, hoşlanmamalarının asıl nedenlerine değinen şu âyet gelmiştir: *"... Şüphesiz ki, ehl-i kitap, onun (yani kiblenin tekrar Kâbe'ye çevrilmesinin) Rablerinden gelen gerçek olduğunu çok iyi bilirler. Allah onların yapmakta olduklarından habersiz değildir. Yemin olsun ki (habîbim!) sen ehl-i kitaba her türlü âyeti (mucizeyi) getirsen yine de onlar senin kiblene dönmezler. Sen de onların kiblesine dönecek değilsin. Onlar da birbirlerinin kiblesine dönmezler. Sana gelen ilimden sonra eğer onların arzularına uyacak olursan, işte o zaman sen hakkı çiğneyenlerden olursun. Kendilerine kitap verdiklerimiz onu (o kitaptaki peygamberi) öz oğullarını tanıdıkları gibi*

4 2 Bakara/142.

5 2 Bakara/143.

6 2 Bakara/144.

tanırlar. Buna rağmen onlardan bir grup bile bile gerçeği gizler. Gerçek olan Rabbinden gelendir. O hâlde kuşkulananlardan olma."⁷²

2. Önce ve Sonra Gelen Âyetler İçinde Birr Âyetinin Yeri

Az önce zikredilen âyet-i kerîmeler, Hz. Peygamber (s. a. v) ve onun sahabe-lerine kible konusunda ehl-i kitabın sergiledikleri konuma iten psikolojik etkenleri ve onların asıl niyetlerini açığa çıkarmak için gelmiştir. Aynı şekilde birr âyeti de, kiblenin tahvili konusunda ileri geri konuşan kimselerin durumunun, samimi kalplerin vazgeçilmez özelliği olan "Birr hakikati"yle uyuşmayan bir tavır olduğunu herkese ifade etmiştir. Buna göre, "Muhammed hak üzerinde olsaydı bir gün Beytü'l-Makdis'e diğer bir gün Mescidü'l-Haram'a yönelmezdi." veya: "Muhammed Arapların kiblesine dönmüştür. Yarın da dinlerine dönecektir." gibi ifadelerle işleri hakkın batılla karıştırılmasından ve Hz. Muhammed (s.a.v.)'in getirdiği ve kalplerin ona açılmaya, dikkatlerin kendisine yönelmeye başladığı İslâm Nûru'nun söndürülmesinden başka bir hedef gözetilmemiştir.

İşte buraya kadar ifade edilen kısım Bakara sûresinin tasvir ettiği iki bölümden, Birr âyeti'nden önceki bölümüdür.

Birr âyeti'nden sonra da sûre bize mü'minlerin kendilerine, ümmetlerine ve toplumlarına iyilik konusunda, yaşantılarında, ibadetlerinde ve din noktasında farklı oldukları kimselerle ilişkilerde, aralarındaki aile nizamında, sosyal dayanışmalarının kendilerine yüklediği görevlerde, ekonomik dengesizliğin zararlarından toplumlarını temizleyen konularda ve medenî hukukta belgeli olarak tespit edilmesi gereken hususlarda (Borçlar hukukunda olduğu gibi) temel kabul etmeleri gereken prensipleri Birr âyeti'nden sonra gelen incileri olarak tasvir etmektedir.

Bu bölüm de, "*Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında kısas size farz kılındı.*" mealindeki ifadelerle başlayarak tâ sûrenin sonundan biraz öncesine kadar devam etmektedir. Bu siyakta sûre özetle kısası, kısası affetmeyi, vasiyeti, orucu, i'tikâfi, gayr-i meşru yollarla insanların mallarını yemekten sakındırmayı, insanların oruç-hac ibadetleri, hanımların iddet beklemeleri ve i'lâ (kocanın hanımına yaklaşmamaya yemin etme) durumunda beklenilmesi gereken sûre gibi durumlarda insanların dinî vakitler konusunda ölçü kabul ettikleri hilâlin durumlarını zikretmektedir. Yine sûre, savaşı gerektiren hâlleri, savaşın sona erdirilmesi gereken sınırı, haccı, umreyi, içkiyi, kumarı yetimleri ve onların işlerinin düzeltilmesini, müşriklerle evlenmenin hükmünü, hayız hâlinin hükmünü ve bu hâlde iken kadına eziyet etmekten sakınmanın gerekliliğini, yeminleri, kadınlara yaklaşmamaya yemin ederek i'lâ yapmayı, boşamayı, iddeti, mal karşılığında

72 Bakara/144-147.

82 Bakara/178.

erkeğin hanımını boşamasını (Hal'), emzirmeyi, Allah yolunda infakı zikretmektedir. Allah yolunda yapılan infakın kat kat karşılığının verileceği hususunda örnekler vermektedir. İnfakın nasıl yapılacağı konusundaki edebi zikretmekte ve infakta gösterişten sakındırmaktadır. Sûre infakla ilgili hususları meseller üslûbuyla anlatmaktadır.

Sûre devamla faizi ve faizin ticaret kategorisine sokulmasındaki insanların hatasını ele almakta, faizi veya faizle elde edilen geliri Allah'ın bereketsiz kılıp yok edeceğini sert bir üslûpla açıklamaktadır. Hayatta kazanç yolu olarak faizi esas alan kimselere karşı Allah ve Resûlü tarafından savaş açıldığını ilân etmektedir. Konu şu ifadelerle bitirilmektedir: "...Eğer tevbe edip vazgeçerseniz, sermayeniz sizindir; ne baksızlık etmiş ne de baksızlığa uğramış olursunuz."⁹

Sonra sûre borçların yazılmasına ve yazdırılmasına, borç alıp vermenin şahitler huzurunda yapılmasına değinerek bütün bunların insanlar arasındaki adaleti gerçekleştirme ve hakların korunması olgusuna yönelik hikmeti açıklamaktadır. Aynı şekilde yazma imkânı olmadığı zaman borçların rehlin karşılığında verilmemesini de açıklayarak şahitliği gizlemeyi şu ifadelerle yasaklamaktadır: "...Şahitliği gizlemeyin. Kim onu gizlerse, bilsin ki onun kalbi günabkârdır."¹⁰

Son olarak sûre; "Peygamber, Rabbi tarafından kendisine indirilene iman etti..."¹¹ ifadeleriyle başlayan âyet-i kerimeyle Hz. Peygamber (s.a.v.)'in davetini ve, "Allah her şabsı ancak gücünün yettiği ölçüde mükellef kılar..."¹², "...Ey Rabbimiz! Bize gücümüzün yetmediği işler de yükleme!..."¹³ ifadeleriyle de, kullarının sorumluluğu ve onların hesaba çekilmeleri konusundaki Allah'ın sünnetini açıklayarak bitirilmiştir. Böylece daha önce de ifade ettiğimiz gibi sûrenin sonu ile başlangıcı anlam itibarıyla uyuşmuştur.

İşte bütün bunlar, tam ortasında Birr âyeti'nin yer aldığı Bakara Sûresi'nin konularının dizildiği gerdanlığın iki tarafındaki inci taneleridir. Biz bu incileri bu şekilde tefsir için örnek olarak seçtiğimiz Birr âyeti'nin tefsirinden önce gözler önüne seriyoruz.

Böyle bir üslûpla biz; Sûre'nin Birr âyeti'nden önce ve sonra ele aldığı konuları, her iki tarafın incilerini bir araya getirerek bu sûrenin ihtiva ettiği konuların bütününe fotoğrafını okuyuculara verecek ve Sûre'de anlatılan her meseleyi, ilgili konuya ve sûredeki diğer konularla irtibatlandıran gayeyi belirlemeye yardım edecek şekilde tek bir ipte dizerek okuyucunun önüne koymak sûretiyle genelde tefsircilerin takip ettiği yolun dışında bir metodu gerçekleştirmiş olduk.

9 2 Bakara/279.

10 2 Bakara/283.

11 2 Bakara/285.

12 2 Bakara/286.

13 2 Bakara/286.

Ümid ediyorum ki aynı şekilde okuyucular da böyle bir metottan; yani tarihteki İsrâiloğulları'nın haberlerini harika bir şekilde takip edip izleyerek, sözkonusu sûrenin iki tarafından birinci tarafına bu derece önem vermesinden anlaşılmanmayı anlamakta güçlük çekmezler. İsrailoğulları'yla ilgili tafsilâtli haberlerle sûre âdetâ şunu ilân etmektedir: *Bu kitap, göklerin ve yeryüzünün gaybını bilen Alîm ve Hakîm olan Allah Teâlâ'dan gelen bir kitaptır. O hâlde, İsrâiloğulları'nın ayrıntılı tarihlerini, hayatlarının inceliklerini haber verme konusunda O'nun için herhangi bir güçlük yoktur. Dolayısıyla Allah Teâlâ, İsrâiloğulları'nın Hz. Peygamber (a.s.)'i oğullarını tanıdıkları gibi bildiklerini, Kur'ân'ın hak kitap, Hz. Muhammed'in hak peygamber olduğunun bilincinde olduklarını ve içlerinde gizledikleri gerçekleri kendilerine tasvir etmektedir.*

Aynı şekilde sûrenin Birr âyeti'nden sonra gelen kısma önem vermesi de; *İslâm Dini'nin azametini, Onun en doğru, en adil bir yola hidayet eden, insanlara mutluluk yolunu çizen, Müslüman topluma gölgesinde güvenli ve huzurlu yaşadıkları, mutlu ve istikrarlı bir hayatı, sağlam bir sistemi hazırlayan apaçık bir cadde ve dosdoğru bir yol olduğunu göstermektedir.*

Şimdi böyle bir girişten sonra, Birr âyeti'nin tefsirine başlayalım.

B. Kur'ân Kerîm'de "Birr" Kelimesi ve Taşındığı Anlamlar

Kur'ân-ı Kerîm'de "el-Birr" kelimesi birçok yerde geçmektedir. Bunlardan birisi tefsirini yapmak üzere ele aldığımız âyettir.¹⁴ Diğerleri de şunlardır:

"...*(İyilik) İyi davranış, asla evlere arkalarından gelip girmeniz değildir. Ancak iyilik sakınan (ve ölçülü giden) kimsenin davranışudur...*"¹⁵

"*Sevdiğiniz şeylerden (Allah yolunda) harcamadıkça "iyi" ye ulaşamazsınız...*"¹⁶

"...*İyilik ve (Allah'ın yasaklarından) sakınma üzerinde yardımlaşın, günah ve düşmanlık üzerine yardımlaşmayın...*"¹⁷

"*(Ey bilginler!) Sizler Kitâb'ı (Tevrat'ı) okuduğunuz, gerçekleri bildiğiniz hâlde, insanlara iyiliği emredip kendinizi unutup musunuz?...*"¹⁸

"...*İyilik ve takvayı konuşun ...*"¹⁹

Kur'ân-ı Kerîm'de Allah Teâlâ Zatını; "...İyilik eden, esirgeyen ancak O'dur."²⁰ ifadesiyle, melekleri; "*Değerli güvenilir elçiler*",²¹ muttaki kullarını; "*Eb-*

14 2 Bakara/177.

15 2 Bakara/189.

16 3 Âl-i İmrân/92.

17 5 Maide/2.

18 2 Bakara/44.

19 58 Mücadele/9.

20 52 Tûr/28.

21 80 Abese/15-16.

râr = iyiler, seçkinler",²² günahkârları da; "Füccâr=Kötüler, günahkârlar" olarak vasfetmektedir. "İyiler muhakkak Cennet'te, kötüler de Cehennem'dedirler..."²³ Allah Teâlâ ahirette iyilere verilecek kitabı, kötülere, günahkârlara verilecek kitaba karşılık olarak sunmaktadır. Şu kötüler Siccîn'dedirler. Şu iyiler de İlliyyîn'dedirler.

Bütün bu açıklamalardan anlaşılıyor ki, kul açısından "Birr=İyilik", manevî değerleri ve güzel ahlâkı kapsayan hayrı, iyiliği ve bu ikisinden kaynaklanan kulu kendisiyle Allah (c.c.)'a yaklaştığı salih amellerin tümünü ifade etmektedir. Ancak Allah Teâlâ'ya göre "Birr = İyilik" ise sevap, rıza ve ilâhî sevgi demektir.

Araplar birrin = iyiliğin manasını bu şekilde anlamışlardı ve her salih amelin, iyi niyetin, güzel ahlâkın iyiliğin şubelerinden biri olduğunu çok iyi biliyorlardı. Ancak herhangi bir şey birr = iyilik mi, yoksa ism = günah mı olduğu konusundaki karışıklıktan dolayı bazen tatbikatta hata ediyorlardı. Hz. Peygamber'e birr ve ism'in ne olduğunu sormaya gelen birisi de bu iki kavramı karıştırmış, Allah Resûlü de şu gelecek tavsiyeyi değişmez ölçü olarak öğretmiştir. "Kalbine sor. Birr = İyilik nefsin boşnut olduğu ve kalbin razı olduğu şeydir. İsm = günah ise, insanlar bu konuda sana fetva sorsalar veya sana fetva verseler de, nefse ağır gelen ve insanın kalbini rahatsız eden şeydir."

Bazen insan; mallarından vereceği zekâtın, eşini boşamasından, davalısının malı ile ilgili hâkimin verdiği hükümden veya zarar vererek, kötülük yaparak ve zorlama neticesinde hanımının, mal karşılığı kendisini boşaması (Hal') için fidye olarak verdiği maldan, vb. konularda bir fakihe soru sorar ve fetvayı veren fakih şöyle diyebilir: Zekâtın farzîyetinin şartı; kendi mülkü olduğu hâlde malının üzerinden bir yıl geçmesi gerekmektedir. Bu durumda şayet malını bir anlık dahi olsa birisine hibe eder sonra hemen geri alsa, malın üzerinden bir yıl geçme şartı gerçekleşmediğinden zekât gerekmez. Nikâhını, şer'an veli olan birisinin kıymadığı kadının eş oluşu gerçekleşmediğinden onun boşanması da gerçekleşmez. Yine hâkim fidye karşılığı hanımını boşayan kimseye verilen malın helâl olduğu ve koca için bu malın harcanmasında herhangi bir sakınca olmayan meşru bir hak olduğu istikametinde hüküm verebilir. Bu durumda soru soran, vicdanının sesi ile müftünün fetvası, benliğinde duyduğu hakikatle, hâkimin kendi lehine verdiği hükmün zahiri arasında kalır. İşte bu noktada Allah Resûlü soru soran kimseye, fetvacılar kendisine fetva verseler dahi kalp ve vicdanının hükmünü dinlemesi istikametinde yol göstermektedir.

İnsanlar bazen de nefse, orfe ve milliyetçiliğe aşırı bağlılıkları sebebiyle tatbikatta hataya düşerler. Meselâ müşriklerin Hac ibadetini yaparken ihramlı olarak evlerinin arkalarından girip ihramlı iken yasak olan ihtiyaçlarını karşılamala-

22 3 Âl-i İmrân/193, 198; 82 İnfitâr/13; 83 Mutaffifin/18,22; 86 İnsan/5.

23 82 İnfitâr/13-14.

rını Allah'ın razı olduğu bir iyilik, kendisiyle Allah'a yaklaşılan haccın bir şartı olarak görmeleri bu gerçeğe bir örnektir. Yine kiblenin Kâ'be'ye çevrilmesi ile ilgili emirler geldiğinde kible meselesini aşırı bir şekilde dillerine dolayan ve bu meselenin dışında her türlü üstün değerleri, salih amelleri unutup bir tarafa koyan kimselerin durumu da buna örnektir. Allah Teâlâ müşriklerle ilgili olarak şöyle buyurmaktadır:

"...İyilik asla evlere arkalarından gelip girmeniz değildir. Ancak iyilik sakınan (ve ölçülü bereket eden) kimsenin davranışdır. (O hâlde) evlere kapılarından girin, Allah'tan sakının ki kurtuluşa eresiniz."²⁴

Yine Allah Teâlâ kible meselesini; dinin, faziletin yegâne ölçüsü imiş gibi dillerine dolayanlar hakkında da şöyle buyurmuştur:

"Yüzlerinizi doğuya veya batıya çevirmeniz (gerçek) iyilik değildir..."²⁵

Muhakkak ki ibadet ederken belirli yönlere dönmek Allah Teâlâ'ya kalben yönelmek için bir sembol, bir vesiledir. Yoksa ibadet emrinin kendisine bağlı olduğu temel bir rükün değildir.

C. **Birr (İyilik) Görüntü ve Şekillerine Bağlı Değildir**

Bakara Sûresi'nin 177. âyet-i kerîmesi gerçek boyutlarıyla iyiliğin anlamını belirleme noktasında gelen âyetlerin en kapsamlı olanıdır. Bu âyet-i kerîme, iyiliğin görüntü sûret ve şekillerle herhangi bir şekilde alakasının olmadığını, ancak hakikatlerle, işlerin özünü ve sorumlulukların ruhuyla ilgili olduğunu göstermektedir. Aynı şekilde iyiliğin her türlü hayrı toplayan üç kısma ayrıldığını da ifade etmektedir. Bunlar da *inançta birr*, *amelde birr*, *ablâkta birr*'dir.

1. **İnançta Birr (İyilik):**

Allah Teâlâ'nın "İyilik ancak Allah'a, ahiret gününe, meleklerle, kitaba ve peygamberlere iman eden kimselerin yaptığı iyiliktir."²⁶ mealindeki âyette açıklanan *inançta birr* beş esastan ibarettir.

Birincisi: Allah'a imandır ki Rab oluşunda, ibadet etme noktasında sadece Onu tanımak ve Onun birliğini tasdik etmektir. Fayda verip zarar verebilecek olanın, yükseltip alçaltanın, izzetli kılıp zelil kılanın, rızkı, geçimi kısıp genişletenin de ancak onun olduğuna inanmaktır. Bütün yüzlerin kendisine çevrildiği, bütün kalplerin kendisine yöneldiği ve kullarının üstünde bir güce sahip olduğunu kabul etmektir. İnsanları dilediği şeref ve üstün konuma yükselten, zillet ve alçaklıktan, her türlü hata ve günahlardan koruyan, sürekli gözeten, aldatıla-

24 2 Bakara/189.

25 2 Bakara/177.

26 2 Bakara/177.

mayan, bilgisizlikten münezzehtir bir Allah'a ve Onun azametine iman ancak hayatın bütün safhalarında hidayet ışığı olabilir.

İkincisi: Ahiret gününe iman demektir ki; amellerin karşılığının verileceği, kalplerde ve vicdanlarda gizli olan her şeyin sorgulanacağı, ebedî saadet veya ebedî azabın verileceği güne iman etmektir. İşte bu mana ve bu iman ancak nefislere hayır, iyilik sevgisini, marufu yerine getirip münkerden kaçınma hırsını, yeryüzünde zulüm ve fesattan kaçınmayı kökleştirebilir. Kur'ân ahiret gününe iman etmeye, son derece önem vermiştir. Hatta bu konuda tartışma açıp sağlam deliller ve bürhanlar ileri sürmüş, örnekler getirmiş, ahiret gerçeği üzerine yemin etmiştir. Ahireti inkâr edenlerin, insan bedeni tamamen çürüyüp dağıldıktan, kemikleri ufalanacak dereceye geldikten sonra insanların tekrar diriltilmesine şaşanların rüyalarını boşa çıkarmıştır.

Konuyla ilgili birçok âyetten birinde Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: "Bir de onlar dediler ki: Sahi biz bir kemik yığını ve kokuşmuş bir toprak olmuş iken, yepyeni bir yaratılışla diriltileceğiz, öyle mi? De ki: İster taş olun, ister demir, isterse aklınıza (yeniden dirilmesi) imkânsız gibi görünen herhangi bir yaratık! (Bunlar) Allah'ın sizi yeniden diriltmesini güçleştirmez. Diyecekler ki: Bizi tekrar hayata kim döndürecek? De ki: Sizi ilk defa yaratan. Bunun üzerine onlar sana alaylı bir tarzda başlarını sallayacak ve "Ne zamanmış o?" diyecekler. De ki yakın olsa gerek! Allah sizi çağıracağı gün, kendisine hamd ederek çağrısına uyar-sınız ve (dirilmeden önceki hâlinizde) çok az kaldığınızı sanırsınız."²⁷

Allah'a ve ahiret gününe iman, Mebde ve me'âda (varlığın başlangıcına ve ahiretle son bulmasına) iman demektir. Gerçekten iman edilmesi gereken bu iki iman rüknü mutlak gayb sahasına giren konulardır. Binaenaleyh tek başına insan aklının bu iki iman gerçeğine ulaşması, dinî görevleri ve şer'î hükümlerden gerekli olanları kendi kendine bilmesi mümkün değildir. Çünkü beşer aklı sınırlı bir kabiliyete sahiptir. Bununla birlikte insan aklını hevâ ve şehvet de kuşatmaktadır. Dolayısıyla nefsanî meyil ve arzuların kendisine ulaşamadığı, sınırsız, mutlak ilim sahibi bir kaynaktan insanoğlunun irşâd edilmesi gerekir ki, O da her şeyi hikmetle yaratıp, her şeyden haberdar olan, yeryüzünde ve göklerde olan hiçbir şeyin ilminden gizlenemediği Allah'tır. O zaman mutlak kaynakla insan arasında bir vasitanın olması gerekir ki; o da Allah'a ve ahirete iman zarureti doğru bir şekilde bilme yoludur. Bu vasita da üç ana unsurdan oluşmaktadır:

Birincisi: En üst kısımda yer alan unsurdur ki; varlığı ve yaratılışı itibarıyla Allah Teâlâ'dan vasitasız olarak bilgi alma imkânına sahip bir kabiliyette olan meleklerdir. Meleklerle iman vahye imanın temelidir. Onları inkâr etmek vahyi inkâr etmeyi gerektirir. Aynı şekilde peygamberliğin ve ahiret gerçeğinin inkârını da gerektirir.

İkincisi: İnsanlara yakın kısımda yer alan unsurdur ki; bu unsur, beşeriyeti itibariyle insanlardandır. Ancak rûhaniyeti itibariyle Mele-i A'lâ=Yüce melekler topluluğu ile bağlantısı vardır ki, bunlar da peygamberlerdir. Bunlar Kur'ân'ın açıkladığı gibi Allah'ın elçileridirler. Allah'ın insanlara olan emirlerini meleklerden alırlar ve insanlara ulaştırırlar. Kendisiyle emrolundukları hükümleri, ilâhî şeriati insanlara tebliğ ederler.

Üçüncüsü Unsur: Risâlet ve vahyin bizzat kendisidir. *Âyet-i kerimede bu ikisi tekil olarak el-Kitâb adıyla ifade edilmiştir. Arapça'da kitâbın çoğulu olan el-Kütüb yerine el-Kitâb şeklinde tekil olarak ifade edilmesinde Allah katında dinin birliğine işaret edilmiştir. Çünkü ilâhî kitaplardan herhangi birine iman etmek, bütün ilâhî kitaplara iman etmek demektir.*

İşte bunlar ilâhî risâletin üç temel unsurudur. İki ucu bir ortası vardır ki üçüne de iman etmek şarttır. Allah'a ve ahiret gününe imanda olduğu gibi bunlardan herhangi birisini inkâr etmekle de gerçek bir=iyilik tahakkuk etmez. Böylece ahirette; "... *Fakat asıl iyilik o kimselerin (iyiliği) dir ki, Allah'a, ahiret gününe, meleklerle, kitaba ve peygamberlere iman etmişlerdir...*"¹²⁸ şeklinde tarif edilen inançta birr'den (iyilikten) ibaret olan beş esas tamamlanmış olmaktadır.

2. Amelde Birr (İyilik)

Amelde birr'e gelince bütün çeşitleriyle canı ve malı Allah Rızası ve Allah'ın kullarının hoşnutluğunu elde etme yolunda harcamaya dayanan birçok kısımları vardır. *Amel, inancı takviye ettiği gibi aynı zamanda da onun meyvesidir. Gerçekten amel inancı korur, onu güçlendirir, ve inanca istikamet verir. Konumuz olan birr âyeti canı Allah yolunda harcamayı ifade eden en büyük göstergelerden birinin namaz olduğunu ifade etmektedir. Gerçekten namaz ibadeti dinin direği, inananla inanmayanı ayıran en önemli göstergedir. Namaz kulun rabbine yalvarışı, fuhşiyattan ve kötülüklerden alıkoyan, her türlü korku ve ürpertiden insanı koruyan bir ibadettir. Kişi namaz kılarken rabbinin huzurunda durmakta ve nefsinin dünyalık her şeyden soyutlamaktadır. O kadar ki artık onun için ne mal, ne şan-şöhret, ne evlât ne yemek, ne içmek, ne de konuşmak vardır. Sadece Allah'a teslim olmak vardır.*

Başlangıcı "Allahu Ekber" ifadesidir. İşte namaz ibadeti bütün başların önünde eğildiği, gönüllerin sükûnet bulduğu, Onun rızası yolunda canların, rubların feda edildiği bir Allah'ın tâzim ve tekbiriyle başlamaktadır. Gerçek namaz, kul ile Rabbi arasında emir ve yasaklarına uygun olan her yerde canını ve ruhunu feda etmek üzerine bir sözleşmedir. Ancak bu rubtan uzak ve birtakım hareketlerden ve sözlerden ibaret olan namaz, asla canı Allah yolun-

da harcama, onu Allah yolunda feda etmenin göstergesi olamaz. Böyle bir namaz birr (iyilik) adına hiçbir şey ifade etmez. Bilâkis böyle bir namaz için Kur'ân-ı Kerim'de "Yazıklar olsun o namaz kılanlara ki onlar namazlarını ciddiye almazlar (gaflet içinde kılarlar). Onlar gösteriş yapanlardır. Hayra da mani olurlar."²⁹ ifadeleriyle anlatılan, sahibine yük olan ve ondan kabul edilmeyecek olan namazdır. Âyette geçen namazdaki selhv; yanılmak, kasıtsız unutmak demek değildir. Buradaki selhv, namazın taşıdığı yüce manalardan, birr ve takvâyı ifade eden keyfiyetten gaflette olmaktır.

Daha sonra birr âyeti malın iki şekilde harcadığını anlatmaktadır. Bunlardan birincisi şu ifadelerde yer almaktadır: "*Mal sevgisine (veya mala olan ihtiyacına) rağmen, onu, yakınlarına, yetimlere, düşkünlere, yolda kalmışlara, kölelerin hürriyete kavuşturulmasına vermişlerdir.*"³⁰ Diğeri de aynı âyetin devamındaki "...zekâtı vermiş..." ifadesinde yer almıştır. İşte Kur'ân-ı Kerim'in bu tavrı gereğince şu gerçeğin anlaşılması gerekmektedir. Kur'ân'daki genel ifadesiyle infâkın içinde mütala edilen zekât başka, mal sevgisi veya mala ihtiyaç duymakla beraber âyette sayılan sınıflara malın sadaka olarak verilmesi başka bir şeydir. Dolayısıyla sadaka zekâta girmediği gibi zekât vermek de sadakayı ortadan kaldırmaz.

O hâlde zenginler ve zekât haricinde sadaka vermeye gücü yettiği hâlde zekât vermekle yetinen malî güç sahipleri şayet muhtaçların ihtiyaçlarını karşılamak, maddî sıkıntı içinde olanların sıkıntılarını gidermek ve Müslümanların menfaatlerini korumak için yardım elini uzatmayanlar asla Allah'ın kullarından istediği birr (iyilik) üzerinde değillerdir.

İşte bu sosyal hayatın tanziminde büyük bir asıldır. Bu asla göre hâkime (yani devlet başkanına); zekât fertlerin ve toplumun ihtiyaçlarına yetmediği zaman zekâttan başka âdil vergi çeşitlerini koyması mübah kılınmıştır.

Birr âyetinde ilgimizi çekmesi gereken bazı önemli hususlar şunlardır.

Birincisi: Birr âyetinde "*Mal sevgisine rağmen malını verenler (tasadduk edenler)...*" ifadesi yer almaktadır ki, iki meşhur görüşe göre bu ifadedeki "alâ hubbihi" ibaresi, mal sevgisine, mala ihtiyacına rağmen veya Allah'ı sevmekle birlikte şeklinde anlaşılmıştır. Bu anlama göre şayet zenginin sahip olduğu mal; fitraten malı sevmeye, ihtiyaca rağmen Allah sevgisiyle birlikte harcanıyorsa, böyle bir harcama ve tasaddukta İslâm Dini'ndeki, kendisi muhtaçken başkasına vermeyi ifade eden "**İSÂR**" hasleti, manası var demektir. Böyle bir tasadduk için de feda etme, birr (iyilik) anlamı daha uygun düşmektedir. Bu sebepledir ki bir hadis-i şerifte Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmaktadır: "*Sadakanın en faziletli, sen sağlam ve malı aşırı bir şekilde sevmekle birlikte, fakirlikten korktu-*

ğün ve zenginliği de istediğin hâlde tasadduk etmendir. Ölüm anı gelip ruh bedenden ayrılırken bile böyle bir tasadduku ihmal etmeden falana şu kadar, fi-lana şu kadar, şuna da şu kadar diyerek malını infak et.”

Aynı şekilde herhangi şan şöret ve gösteriş için olmaksızın Allah sevgisiyle ve O'nun rızasını isteyerek tasadduk edilen mal da en faziletli tasadduk sınıfına girmektedir. Ancak Kur'ân-ı Kerim'de gelen başka bir âyetteki “Sevdiğiniz şeylerden (Allah yolunda) harcamadıkça “birr'e =iyiliğe” ulaşamazsınız...”³¹ ve yine Ensarı vasfetme sadedinde gelen “...Kendileri zaruret içinde bulunsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin cimriliğinden korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerdir.”³² meâlindeki âyetler birinci mananın daha yerinde olduğunu gösteren delillerdendir.

İkincisi: Birr âyetindeki mal sevgisiyle birlikte Allah için malın infak edileceği sınıflar zikredilmiştir. Fakat bunları zikretmekten gaye, malın infak edileceği sınıfların hepsini saymak veya sadece infakın sayılan sınıflara yapılması gerektiğini ifade etmek için değildir. Ancak âyette sayılan sınıflar sadece mala olan ihtiyacı daha öne çıkan ve onların ihtiyacının karşılanmasına toplumun öncelikle ihtiyaç duyduğu kimseleri belirlemek için zikredilen örneklerdir.

Üçüncüsü: Âyetteki “İbnu's-Sebîl” ifadesi ilim öğrenme uğruna yolculuğa çıkanları, insanlara faydalı olan şeyleri araştırma uğruna yolcu olanları, dinin neşredilmesi ve dinin hükümlerinin tebliğ edilmesi, Müslümanlar arasında sevgi ve kardeşlik bağlarının güçlendirilmesi gibi vb. bedefler uğruna yola çıkan heyetleri kapsamaktadır.

Dördüncüsü: Âyetteki “Ve fi'r-Rikâb” ifadesinin anlamı normalde köleleri kölelikten kurtarmaktır. Ancak toplumda eğer kölelik kalkmışsa o zaman bu terimin harp esirlerini esirlikten kurtarma ve borcunu ödeyemeyen borçluları borçluluk boyunduruğundan kurtarma anlamında da anlaşılması gerekmektedir.

İşte Kur'ân-ı Kerim fakirlere, düşkünlere, ihtiyaç sahibi olan bütün sınıflara o kadar önem vermiştir ki, neredeyse bu sınıflara infak etmeye, muhtaçlara bol bol yardımda bulunmaya teşvikin yer almadığı bir süre yok gibidir. Kur'ân'ın bu tutumuyla şerrin turnaklarını kesme bedeflenmiştir. Aynı şekilde milletler tarihinin açıkça şehadet ettiği gibi toplumları, onların sistemlerini ve ablâklarını yıkmada kullanılan en uğursuz yol olan fitne fesat tohumlarını kökünden sökmektir. Şimdilik amelde birr konusundaki bu açıklamalarla yetiniyoruz.

3. Ahlâkta Birr (İyilik)

Ahlâkta birre gelince, herşeyden önce âyet-i kerime bu konudaki temel prensipleri zikretmiştir: Bu prensiplerden birisi; görevi yerine getirmektir ki, âyet-i

31 3 Âl-i İmrân/92.

32 9 Haşr/9.

kerime'de "Abitleştikleri zaman abitlerini yerine getirmişlerdir." şeklinde ifade edilmiştir. Diğeri de, ansızın başa gelen durumlara mukavemet etme ve hayatın güçlüklerinin üstesinden gelme prensibidir ki âyet; "... Sıkıntı, darlık (bastalık) anlarında ve savaş zamanında sabırlıdırlar." sözleriyle ifade etmektedir.

Âyetteki "Ahd=sözleşme, ahitleşme" kelimesi insanoğlu için vazgeçilmez olan, onlarsız hayatın müstakim olamayacağı çeşitli anlaşmaları, sözleşmeleri içine alan kapsamlı bir lâfızdır. Bu sözleşme ve anlaşmaların çokluğuyla birlikte belli başlı olanları şunlardır:

-Kul ile Allah Teâlâ arasındaki sözleşme.

-İnsanlar arasındaki sözleşme.

-Devletler arasındaki sözleşme.

Yüce Allah'ın kullarıyla olan abitleri çok olup bir kısmı genel, bir kısmı da özel abitlerdir. Kur'ân'dan genel ahite örnek; "Ey Âdemoğulları! Size şeytana tapmayın, çünkü o sizin apaçık bir düşmanınızdır." demedim mi?"³³ ifadeyle hatırlatulan ahittir. Özel ahite örnek de; "Hani Allah peygamberlerden: "Ben size kitap ve hikmet verdikten sonra nezdinizdekileri tasdik eden bir peygamber geldiğinde ona mutlaka inanıp yardım edeceksiniz" diye söz almış, "Kabul ettiniz ve bu abdimi yüklediniz mi?" dediğinde, "kabul ettik" cevabını vermişler bunun üzerine Allah: O hâlde şabit olun; ben de sizinle birlikte, şabitlik edenlerdenim, buyurmuştu."³⁴ mealindeki âyet-i kerimede belirtilen ahdi gösterilebiliriz.

Bugün bu abitten insanların alacakları ders, toplumları ıslah etmekle yükümlü olun ıslahatçıların kenetlenmeleri, hayır ve ıslah prensibinde birbirini desteklemeleri, birbirini yıkmamaları, birbirine saldırmamaları, sonra gelenlerin öncekileri desteklemeleri, öncekilerin sonra gelenlerin işini kolaylaştıracak şekilde hazırlık yapmaları gereğini idrak etmektir.

Muhakkak ki, her ıslahatçının kendi başına bir ümmet olması, kendi başına bir biziz, gurup oluşturması bu tür ahde vefa göstermek demek değildir. Bilâkis böyle bir ayrımcılık ve bizizçilik; fikren bozulmak, iyiliği zayi etmek, hıdayet ve istikametten insanları mahrum etmek demektir.

Kulların birbirleriyle olan ahitleri ise, aralarında cereyan eden malî (parasal) veya malî olmayan sözleşme ve anlaşmalarda görülmektedir.

Aynı şekilde milletler arasındaki hukukun ve anlaşmaların tespitinde cereyan eden ilişkiler de bunun gibidir. Bütün bu ahitlere, anlaşmalara hakkı çiğnemek veya bir ferde, bir millete karşı zulme sebep olmak sûretiyle Allah'a karşı mâsiyet söz konusu olmadığı müddetçe bağlı kalmak (ahde vefa) vaciptir. Kur'ân ahde vefaya teşvik etmeye önem vermekte ve ahdi bozanı da, "... ipliğini sağlam-

ca bitirdikten sonra çözüp bozan (kadın) gibi olmayın...³⁵ ifadeleriyle son derece anlamsız iş yapan ahmak bir kadına benzetmektedir. Aynı şekilde Kur'ân "Yeminlerinizi aranızda fesada araç edinmeyin, aksi hâlde (İslâm'da) sebat etmişken ayağınız kayar da (insanları) Allah yolundan alıkoymanız sebebiyle (dünyada) kötülüğü tadarsınız..."³⁶ ifadeleriyle de sözleşmelerin açık ve net olmasını, aldatma, hilekârlık ve kandırmaya dayanmamasını, "Bir toplum diğer bir toplumdun (sayıca ve malca) daha çok olduğu için yeminlerinizi aranızda bir fesat aracı edinerek... (bozmayın)."³⁷ ifadeleriyle de hiçbir kuvvetin sayı, mal veya silahlı çokluğundan yararlanarak ahdi bozmamasını istemektedir.

Böylece Kur'ân adil anlaşma ve sözleşmelerin temellerini koymakta; ahitlere vefayı, dünyada insanı yücelten ahirette de onu mutlu kılan "iyilik"ten saymaktadır.

İnsanoğlunun başına gelen sıkıntı darlık veya savaş durumlarına sabırla karşı koyma prensibine gelince âyette "...Sıkıntı, darlık (hastalık) anlarında ve savaş zamanında sabırlıdır... " ifadeleriyle zikredilmiştir. Gerçekten sabır, hayatta başarının temeli, bütün insanî olgunlukların kaynağı, bütün zorlukların üstesinden gelmek için yegâne yoldur. Sabır, mukavemetsiz ve fiilî eylem yapmaksızın boyun eğip, teslim olmak demek değildir. Aksine sabır kalbin dayanıklılığını bozmadan, hayırlı sonuca güvenle cihad edip gayret etmektir. Allah Teâlâ âyette "el-Be'sâ, ed-Darrâ ve Hine'l-Be's" ifadeleriyle üç hâli beyan etmiştir ki bunlar gerçekten korkuya kapılanların korkularının, dehşete düşenlerin dehşetlerinin ortaya çıktığı durumların en bariz olanlarıdır.

"el-Be'sâ" kelimesi Arapça'da "el-Buûs" kökünden gelen bir kelime olup, sıkıntı ve fakirlik anlamındadır.

"ed-Darrâ" ise; hastalık veya sevdiği malı, ailesini ve evlâdını kaybetmek gibi insana zarar veren şeylerdir.

"el-Be's" ise savaşın kızışması demektir.

Kur'ân bütün bu vb. durumlarda sabra teşvik etmeye önem vermektedir. Namazı sabırla beraber zikretmiş ve sabırla, namazı önemli durumlarda, sıkıntı ve darlık anlarında kişinin yardım isteme kaynağı, belâ ve musibetler karşısında sığınak olarak görmüştür ki, "Ey iman edenler! Sabır ve namaz ile Allah'tan yardım isteyin..."³⁸ buyurmuştur. Hz. Peygamber (s. a. v)'in hadislerinde de "Sabır imanın yarısıdır." ifadesi geçmektedir. Allah Teâlâ da bize sabredenlerle beraber olduğunu haber vermektedir.

İşte bunlar inançta, amelde ve ablâkta birrin unsurlarıdır ki, milletlerin güç ve şerefın zirvesine ulaştığı şerlerden, güven ve huzurun bozulmasından,

35 16 Nahl/92.

36 16 Nahl/94.

37 16 Nahl/92.

38 2 Bakara/177.

buzur ve rahatı acılaştırarak şeylerden uzaklaştığı sarsılmaz ablâk düsturlarıdır. Bu konuda söz konusu unsurların zikrinden sonra âyetin bu unsurlara inanan, bunlara göre amel eden ve hedeflerini gerçekleştiren inançta, amelde ve ahlâkta birr sahibi mü'minler hakkında özellikle doğruluk ve takva ifadesini "İşte birr (iyilik) davasında doğruyu söyleyenler onlardır. Takva sahibi olanlar da ancak onlardır." şeklinde kullanması bizim için söz konusu unsurların önemini ortaya koyma açısından yeterlidir. *Evet gerçekten onlar imanları konusunda doğru söylemişlerdir... Amelleri konusunda doğru söylemişlerdir... Ablâkları konusunda doğru söylemişlerdir... O hâlde müttakiler vasfı ancak onlar için doğru olur. Onlar öyle kimselerdir ki, daima hem kendilerinin hem de diğer insanların menfaatine uygun işler yaparlar. Hem kendilerine hem de diğer insanlara zararlı olan her şeyden de kaçınırlar.**

* Bu makale sâbık Ezher şeyhlerinden (bugünkü anlamda rektör) Mahmûd ŞELTÛT'un "Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm" adlı kitabının 74-88. sayfelerinden alınmıştır. Ayrıca konunun daha iyi anlaşılabilmesi için başlık belli bir tasarrufla tercüme edilmiştir. (Çeviren).